

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ОСМИ

БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО В ЮЖНА БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК (Етнодемографско развитие)

Александър Ганчев

Преселването на българите в Бесарабия има почти петвековна история. Най-вероятно то започва веднага след падането на България под османско робство в края на XIV век. През вековете интензивността на миграциите е различна и до средата на XVIII век те имат спорадичен характер. Българите се заселват предимно в градовете¹.

Масовите преселвания на тази територия и формирането на българската диаспора в Бесарабия започва около средата на XVIII век. Това в голяма степен е свързано и с руската политика. През 1751, 1762 и 1763 г. излизат царски манифести, с които руското правителство кани всички желаещи чужденци да се настаняват в пустеещите земи в Южна Русия, като им гарантира определени права и привилегии². Известна роля за колонизацията изиграва и руско-турската война 1887 – 1891 г., в резултат на която на територията на Молдовското княжество възникват значителен брой български селения³.

Основните миграционни и адаптационни процеси с висока степен на интензификация протичат в периода от 1806 г. до средата на XIX век. Двете основни вълни на колонизацията са свързани с руско-турските войни от 1806 – 1809 г. и 1828 – 1829 г. Миграциите през този период имат основно организиран характер, като не се изключват и самостоятелните преселвания.

В повечето изследвания върху историята и културата на българите в Бесарабия има съществени разногласия относно годините на основаване на голям брой български селища⁴. По-ранните сведения, уточнени въз основа на архивни източници, показват значителна разлика между фактическите и общоприетите дати. Те сочат, че много български семейства се преселват и се настаняват в Южна Бесарабия още преди руско-турската война от 1806 –

1812 г. (табл. 1). Те все още не ползват никакви предимства и привилегии и се вливат във вече съществуващите тук населени места⁵.

С указ на Александър I от 20 февруари 1804 г. Русия потвърждава обещаните привилегии за чужденците, в това число и за българите. На всяко семейство първоначално се отделят по 60 десyatини⁶ земя във вечно-потомствено ползване, без право на покупко-продажба. Те са освободени за редица години от данъци и “повинности”⁷.

Във всяка от основаните български колонии през първата половина на XIX век така или иначе присъства определен процент чуждоетнични елементи. Това е обяснимо, тъй като, голяма част от тях се формира въз основа на вече съществуващите в Буджак селища. Освен това, заедно с българите се преселват и представители на други етноси: сърби, гърци, цигани и т. н., но техният брой обикновено е много малък и е рядко забележим в българската среда. Тоест, така или иначе, по-голямата част български колонии имат полиетничен характер. Вече към средата на века според А. А. Скалковски независимо от първоначалното етническо многообразие “българските колонии са почти напълно еднородно цяло”⁸. По негови данни, през 1846 г. чуждоетничните представители в тях са само 16,68% от общия брой на жителите⁹.

Село	Фактически г. осн. ¹⁰	Общоприети г. осн. ¹¹	Брой сем.	Брой на хората		Лист а.е.
				Мъже	жени	
Болбока	1809	1814	104	230	224	407
Долукой	1801	1806	58	128	103	441
Еникьой	1811	1816	53	135	125	253
Импуцита	1804	1810	49	150	137	416
Карагач	1809	1812	83	233	186	376
Картал	1809	1814	89	229	204	383об
Кубей	1804	1809	66	160	133	452об
Курчи	1809	1810	53	132	125	430
Шикирли-Китай	1810	1815	28	83	66	250

Табл. 1. Уточнени дати на основаване на колонииите.

След заселването в Бесарабия те придобиват статут на колонисти. Техните права и задължения се регулират въз основа на “Устав за колонииите на чужденците в Империята”¹². “Уставът ...” е свод, в който се събрани всичките държавни укази и манифести, както и поправките и допълненията към тях, издавани в продължение на един век от средата на XVIII до средата на XIX век. Тоест, част от тях е обнародвана преди и в процеса на преселването, а част – след това.

Особено важна е частта на «Устава», в която се казва, че «Ако колонистите пожелаят да се разделят, то това може да се допусне само с разрешение на началството...» (т. 173). Въз основа на тази точка местното ръководство отказва да отделя земя на младите семейства¹³. Това оказва външно въздействие, в резултат на което значително се променя структурата и големината на българските семейства в Южна Бесарабия. Те се превръщат в големи неразделени домакинства, в които семействата на неженените синове продължават още дълго време да живеят в къщата на бащата. Още през 1837 година този тип семейства достигат по численост един от най-големите си размери – средно над 8 човека¹⁴. Понякога те наброяват 40-45 души.¹⁵ Най-добре динамиката в развитието на българското семейство се вижда от табл. 2. където са посочени промените в числеността му във взета за пример колония.

Като разглеждаме развитието на българското семейство, необходимо е да се каже, че в началото на XIX век, т. е. преди преселването, то е предимно нуклеарно и включва брачната двойка с нейните деца¹⁶. Паралелно с него съществува и сложното по форма семейство, с характерните за него вътрешносемейни отношения. Именно тези два основни типа семейства са пренесени и в Бесарабия. За това говорят данните, взети от регистрите на българските колонисти в началото на XIX век. Например: в село Импуцита

Години	Домакинства	Жители			Средно Чов./дом.
		Мъж.	Жен.	Общо	
1825 ¹⁸	90	281	265	546	6,06
1830 ¹⁹	104	340	325	665	6,39
1835 ²⁰	114	394	436	830	7,28
1837 ²¹	99	398	421	819	8,27
1846 ²²	147	600	572	1172	7,97
1848 ²³	134	-	-	1119	8,35
1850 ²⁴	127	607	577	1184	9,32
1856 ²⁵	157	-	-	-	-
1862 ²⁶	87	348	306	654	7,52
1863 ²⁷	155	559	532	1091	7,04
1880 ²⁸	213	854	805	1629	7,65
1883 ²⁹	202	836	725	1561	7,73
1893 ³⁰	260	1041	957	1998	7,68

Табл. № 2 Брой на домакинствата и жителите в с. Чешма-Варуита по години.

през 1818 г.¹⁷ семействата със сложна форма са само около 24%, при това по-голямата част от тях са братски. Това обстоятелство говори за

първоначално съжителство на братята преселили се в Бесарабия.

Според възрастовите показатели през 1818 г. в българското семейство значително преобладават младите хора и децата. Колонистите над 49 години са 10,2% от общия брой на населението в с. Импуцита. Жителите на селото от 14 до 44 години са 47%, а децата под 14 години – 42,8%. И така, съотношението на възрастовите групи в селището е 42,8 : 47 : 10,2. Ако вземем предвид приетото в демографията разделяне на семейната структура на прогресивна, стационарна и регресивна³¹, виждаме, че в разглежданото време колонистите са с явно прогресираща семейна структура. Подобна картина се очертава и в другите български колонии през 1818 г.³² Това демографско състояние на населението е важна основа за по-нататъшното репродуктивно поведение на българското семейство в Южна Бесарабия.

В неговото развитие през първата половина на XIX век можем да отбележим период от 15 години (1835 – 1850), в продължение на които големината на семействата непрекъснато расте. Това води до появата на голям брой неразделени семейства. Към началото на 50-те години тази численост достига максималната си точка. Що се отнася до средните показатели на общия брой на членовете в домакинствата, той достига например в Чешма-Варуита – 9,32 (табл. 2), а в Импуцита – 9,73³³. А. А. Скалковски посочва, че в село Катаржино до Одеса, през 1846 г. тези показатели са 11,5 души на семейство³⁴.

Статистически данни за числеността на българите от Южна Бесарабия сочат, че от 1837 до 1856 г. населението се увеличава със 72,1 %. При това, средният брой на членовете в семейството нараства от 5,8 през 1837 г. до 9,5 през 1856 г.³⁵ Най-добре динамиката в развитието на българското семейство е показана на схема 1, от която виждаме доколко синхронно са протичали промените и в двете взети за пример колонии.

Изследвайки българските колонии в средата на XIX век, А. А. Скалковски наблюдава подобни семейства. Той пише: «Българите страстно обичат семейното си единство, така че нерядко три и дори четири поколения живеят заедно, под един покрив и под ръководството на стария – главата на своя род»³⁶.

Той отбелязва също, че «уважението в семейната йерархия е един от най-важните морални и обичайноправни устои на народното благоденствие»³⁷.

Според Парижкия мирен договор от 18/30 март 1856 година Русия отстъпва на Молдавското княжество част от територията на Бесарабската област, в която се намират 40 колонии (24 от тях са български, 15 молдавски и 1 албанска), включително и административния център гр. Болград.

Опитите да се премахнат привилегиите на българите предизвикват масовото им преселване в Приазовието през 1860-62 г. и големите вътрешни миграции в региона. Населението напуска своите селища и се заселва в пределите на тогавашна Русия. Преобладаващата част от българите се настанява в Таврия, където руското правителство им предоставя нови земи. По официални данни на руските власти на 1 ноември 1862 г. в Таврическа губерния окончателно са настанени 3 500 колонистки семейства, състоящи се от 17 460 души³⁸.

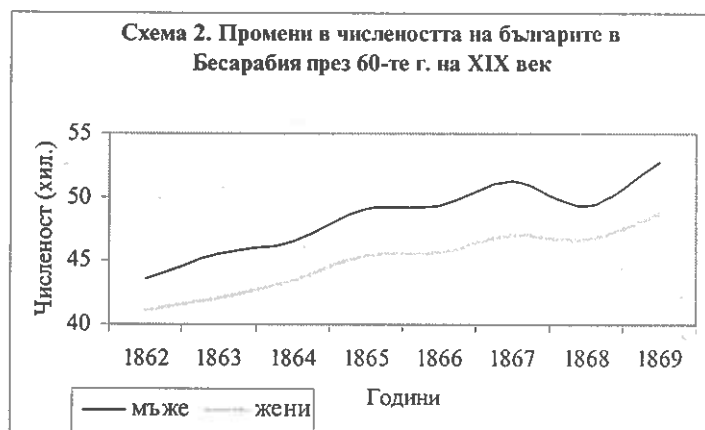
В резултат на преселването на българите в Приазовието през 1860-62 г. се създава голям фонд от свободна земя, който се преразпределя от румънската администрация през 1862-63 г. Паралелно през 1863 г. протича и препис на населението³⁹.

Резултатите от преписа сочат статистико-демографските промени в българските колонии. От края на 50-те – началото на 60-те г. на XIX век във връзка с посочените по-горе политически събития и миграционни процеси в Южна Бесарабия намалява числеността на населението, а заедно с това и средният брой на хората в домакинствата (табл. 2, сх. 1).

Промените в структурата на домакинствата са свързани преди всичко с факта, че преселилите се в Запорожие български семейства оставят земята си в Бесарабия свободна. Това, за останалите на тази територия българи, създава възможност за отделяне на младите семейства. В колония Чешма-Варуита от 1862 г. до 1863 г. броят на домакинствата нараства почти двойно (табл. 2). Анализът на семейните списъци от 1863 г. ни дава пълно основание да твърдим, че този факт е предимно резултат от процеса на разделяне на домакинствата и в незначителна степен от доселванията, резултат от вътрешните миграции. С това е свързано увеличаването броя на нуклеарните семейства в селищата. Например, съотношението малко семейство-голямо

семејство през 1863 г. в колонија Чешма-Варуита е 60 : 40, а в Импуцита 70 : 30.

След като през 1863 г. постепенно спира масовото изселване в Запорожие и в общи линии са урегулирани отношенията с властите, в българските колонии настъпва период на определена стабилност. Това е свързано и с факта, че българите вече са минали основния период на адаптация към условията в Бесарабия, семејствата са относително обезпечени

със земя, а след средата на XIX век фактически приключва притока на ново население отвън⁴⁰. Всичко това води до покачване на естествения прираст на българското население в Южна Бесарабия. С това е свързано стабилното увеличаване броя на българите в региона през втората половина на XIX век, чието начало през 60-те г. е отбелязано на схема 2⁴¹. От схема 2 виждаме и това, че в българските колонии винаги жените на брой са по-малко от мъжете и доколко синхронно се променя числеността им във времето.

Първата половина на 70-те г. на XIX век за бесарабските българи както в състава на Русия, така и в Молдавското княжество е период на важни законодателно-административни промени. Домакинствата придобиват възможността свободно да се разделят, а землените участъци да се дробят и наследяват от всичките синове. Тези обстоятелства създават благоприятни условия за демографското развитие на българите в Южна Бесарабия. От тази гледна точка последните три десетилетия на XIX век се характеризират със значително увеличаване на населението в българските селища, както и неголямо покачване на средните показатели за броя на хората в домакинствата (табл. 2).

В началото на XX век Н.С. Державин пише: «разделянето на земленото имущество отдавна е навлязло в българските колонии в широка практика.

Големите български семејства, устроени на патриархални начала, за които така много се говореше преди 30, 40 и 50 години, много отдавна са исчезнали. Намалването на земевладенията, във връзка с общия ръст на населението води до съкращаване на многосемейните дворове, които още съществуват там, където дворът притежава голям дял земя»⁴².

Както виждаме, до средата на XIX век първоначалната адаптация на българите преселници към новите условия на Южна Бесарабия в общи линии приключва. Българското семејство под въздействието на външни фактори и репродуктивното си поведение достига максимална големина. През втората половина на века обаче ситуацията се променя и независимо от това, че все още съществуват сложните домакинства, основани на патриархални отношения, малкото нуклеарно семејство преобладава. Тоест, семејството на българите в Южна Бесарабия през XIX век под въздействие на външни фактори променя структурата си и се връща към старите форми на семејна организация, оптимални за неговия живот в даденото време и в дадената ситуация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Червенков, Н., И. Грек. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София, 1993, с. 9–10

² Пак там, с. 11.

³ Национален архив на Република Молдова (НАРМ) ф. 5, оп. 2, д. 439.

⁴ Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848; Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака. Аккерман, 1899; Титоров, Й. Българите в Бессарабия. С., 1905; История городов и сел Украинской ССР. Одесская область Киев, 1978; Червенков, Н., И. Грек. Българите ... – С., 1993; Шабашов, А. В. Ойконимия болгарских пунктов юга Украины (Одесская, Кировоградская, Николаевская области) – В: Българска Бесарабия, Одесса 1999, вип. I, с. 58–132.

⁵ Червенков, Н. И. Грек. Цит. съч., с. 12–13.

⁶ 1 десятина – 10,925 декара.

⁷ Грек, И. Ф. Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов Юга России (конец 20-ых – середина 50-ых гг. XIX века). Кишинев, 1988, с. 58–59.

⁸ Скальковский, А. А. Болгарские колонии..., с. 35.

⁹ Пак там, с. 100.

¹⁰ НАРМ, ф. 5, оп. 2, д. 439.

¹¹ Общоприетите дати на основаване на колониите се дадени по: История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. К., 1978; Шабашов, А. В. Цит. съч., с. 58–132.

¹² Свод законов Российской империи, СПб., 1857, ч. 2, тетрадь 4.

¹³ Грек, И. Ф. Цит. съч., с. 59.

¹⁴ Държавен архив на Одеска област (ДАОО) в гр. Измаил ф. 631, оп. 1, д. 10, л. 109 (за колония Чешма-Варуита); ДАОО в гр. Измаил ф. 631, оп. 1, д. 10, л. 172 (за колония Импуцита).

¹⁵ НАРМ ф. 134, оп. 2, д. 250.

Диордий Стоянов Банжиларский и съпругата му Мита Иванова

1 син – Иван и съпругата му Мария Димитриева;

синовете им: Василий, Николай, Григорий с съпругата си Пелагея;

дъщерите им Стояна, Миланья, Василиса, Прасковья, Тодора.

2 син – Стою и съпругата му Елена Николаева;

синовете им: Григорий, Василий, Николай;

дъщерите им: Мария, Миланья, Екатерина.

3 син – Николай и съпругата му Пелагея Матева;

синовете им: Григорий, Матвей;

дъщерите им: Тодора, Мария, Мария.

4 син – Василий и съпругата му София Кальчева;

синовете им: Григорий и Константин;

дъщерите им: Анна и Миланья.

5 син – Игнат и съпругата му Стана Николаева;

синовете им: Танас, Николай и Иван;

дъщерята им Миланья.

6 син – Димитрий и съпругата му Мария Волкова;

синът им Константин;

дъщерита им: Миланья и Елена.

Общо 45 човека.

¹⁶ Ангелов, Д. История на Средновековната Българска държава и право, С., 1992, с. 229; Гандев, Хр. Българската народност през 15-ти век, С., 1972, с. 183-184; Тодорова, М. Структура на населението, брачност, семейство и домакинство на Балканите – В: Исторически преглед, С., 1983, кн. 4, с. 97; Бобчев, С. С. История на старобългарското право. Под ред. П. Петров, С., 1998, с. 361; Пешева, Р. Структура на семейството и рода в България в края на XIX и началото на XX век. ИЕИМ, Т. III, 1965, с. 107.

¹⁷ НАРМ ф. 5, оп. 2, д. 442, ч. 3, л. 443.

¹⁸ ДАОО в гр. Измаил ф. 627, оп. 1, д. 9,

¹⁹ ДАОО в гр. Измаил ф. 631, оп. 1, д. 62, л. 14об.

²⁰ НАРМ ф. 134, оп. 2, д. 52, л. 362-421.

²¹ ГАОО в гр. Измаил ф. 631, оп. 1, д. 10, л. 109;

²² ГАОО в гр. Измаил ф. 631, оп. 1, д. 20, л. 131.

²³ Скальковский, А.А. Болгарские колонии..., с.65.

²⁴ НАРМ ф. 134, оп. 2, д. 245, л. 159-215.

²⁵ Мещеряк, И. И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1808 – 1956 гг.). Кишинев, 1970, с. 27.

²⁶ ДАОО в гр. Измаил ф. 626, оп. 1, д. 10, л. 109.

²⁷ ДАОО в гр. Измаил ф. 1169, оп. 1, д. 19, л. 81-108.

²⁸ ДАОО в гр. Измаил ф. 626, оп. 1, д. 9, л. 349.

²⁹ ДАОО в гр. Измаил ф. 626, оп. 1, д. 11, л. 74об.

³⁰ ДАОО в гр. Измаил ф. 626, оп. 1, д. 16, л. 56об.

³¹ По тази класификация трите възрастови групи под 14, 15-49, над 50 години трябва да се разпределят при прогресиращото население 40 : 50 : 10, при стационарното 25 : 50 : 25 и при регресиращото 20 : 50 : 30. Допълнително виж: Тотев, А. Демографско-исторически очерк на България – В: Годишник на Софийски университет, Юридически факултет, С., 1974, Т. 65, с. 69. Тодорова, М. Цит. съч., с. 90.

³² НАРМ ф. 5, оп. 2, д. 442, ч. 1-3; НАРМ ф.5, оп. 2, д. 439.

³³ Статистическите данни за развитието на българското семейство в колония Импуцита са публикувани от автора: Ганчев, А. И. Болгарская семья Южной Бессарабии первой половины XIX века – В: Археология та етнология східной Європи: матеріали і дослідження. Одеса, 2002, с. 333-335.

³⁴ Скальковский, А. А. Болгарские колонии ... Цит. съч., с. 97.

³⁵ Мещеряк, И. И. Социально-экономическое..., с. 27.

³⁶ Скальковский, А. А. Болгарские колонии... с. 93.

³⁷ Скальковский, А. А. Пак там, с. 138.

³⁸ Червенков, Н., И. Грек. Цит. съч., с. 32.

³⁹ ДАОО в гр. Измаил ф. 1169, оп. 1, д. 19; ДАОО в гр. Измаил ф. 631, оп. 1, д. 27.

⁴⁰ Гросул, Я. С., И. Г. Будак. Очерки истории Народного хозяйства Бессарабии (1861 – 1905 гг.). Кишинев, 1972, с. 43.

⁴¹ Данните, посочени в схема 2, са взети от изследването на Гросул, Я. С., И. Г. Будак. Очерки..., с. 47.

⁴² Державин, Н. С. Болгарские колонии в России. СБНУ, С., 1914. Кн. 29, с. 60.